

بانکداری مشارکت در سود و زیان روش برون رفت از بحران مالی

محمودرضا خاوری*

* مدیر عامل بانک ملی ایران

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۲۴۹	چکیده
۲۵۰	مقدمه
۲۵۰	۱- سابقه طرح
۲۵۳	۲- ساختار بانکداری PLS
۲۵۵	۳- محصولات و خدمات بانکداری مشارکت در سود و زیان
۲۵۹	۴- نحوه تعاملات ذی نفعان و بانک
۲۶۱	نتیجه گیری
۲۶۳	کتاب نامه

فهرست نمودارها

صفحه

عنوان

- نمودار ۱- موجودیتها در بانکداری مشارکت در سود و زیان و روابط حاکم بر آن..... ۲۵۴
- نمودار ۲- محصولات و خدمات بانکداری مشارکت و فرآیندها..... ۲۵۸

چکیده

بهرغم توجه بانکداران به شیوه بانکرداری مشارکت در سود و زیان و با گذشت قریب به نیم قرن از طرح اجرای این نوع بانکرداری در قالب بانکرداری نوین هنوز امکان اجرای آن فراهم نشده است. تعاریف متنوع از ربا، ساز و کارهای عملیاتی، نظارتی و مدیریتی مناسب برای بانکرداری مشارکت در سود و زیان از جمله عواملی هستند که اجازه نداد تا این شیوه از بانکرداری عملی شود. در این مقاله الگوی اجرایی بانکرداری مشارکت در سود و زیان¹ ارائه می‌شود. با این امید که بتواند بر مشکلات فوق فائق آید. در این نوع بانک اساس تعیین نرخ بهره تسهیلات بانکی نرخ بازدهی بخش حقیقی اقتصاد است و بانک به‌عنوان واسطه وجوه با دریافت حق‌العمل و در مقام وکیل و یا عامل سپرده‌گذار کارمزد متعلقه را دریافت و منابع مالی وی را در طرح‌های مختلف سرمایه‌گذاری می‌کند و بر ریز فعالیت‌های مجری نظارت می‌نماید. بازدهی ناشی از سرمایه‌گذاری چه به‌صورت سود و یا زیان به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذاران منتقل می‌شود.

در این شیوه امین واحدی است که امور نظارتی فرآیند مشارکت در سود و زیان را به نمایندگی از سوی بانک در خصوص حسن اجرای طرح، کنترل عملیات اجرایی در مقایسه با برنامه‌های اعلام شده، نحوه تخصیص منابع و چگونگی مصرف بهینه آن‌ها و رسیدگی صورت‌های مالی برعهده دارد.

در بانکرداری مشارکت در سود و زیان از ابزارها و ابداعات مالی بدیعی مانند گواهی مشارکت برای طرح‌های پایان‌پذیر و گواهی پذیره برای طرح‌های پایان‌ناپذیر استفاده خواهد شد. بازار ثانویه معاملات گواهی‌ها و طراحی سبد گواهی مشارکت و خدمات بیمه‌ای متنوع در فعال کردن و افزایش کارایی بازارهای جدید تأسیس شده نقش مهمی ایجاد خواهد کرد.

کلیه عملیات براساس دستورالعمل‌های تدوین شده صورت خواهد گرفت. ساختار و تشکیلات بانکرداری مشارکت در سود و زیان نیز با توجه به تعاریف فوق در قالب کمیته‌ها و واحدها و ادارات لازم تحلیل و سازماندهی می‌شوند. **کلمات کلیدی:** مشارکت در سود و زیان، ربا، بانکرداری غیرربوی.

¹ PLS: Profit and Loss Sharing

مقدمه

شرایط کنونی اقتصادی جهان نرخ‌های بهره در پایین‌ترین سطوح خود قرار گرفته‌اند و رکود اقتصاد آمریکا به غرب و شرق گیتی رو به سرایت است و آثار نوسان‌های قیمت نفت سطح عمومی هزینه‌ها را در کل جهان افزایش داده و گرانی را حتی به ارزاق عمومی و مشخصاً زراعی رسانده است. همچنین و زیاندهی بانک‌ها و ورشکستگی برخی بانک‌های اروپایی و ریسک‌های زیاد مالی در بازارهای بین‌المللی مالی و بحران‌های پیاپی در این بازارها، تصویری از بحران سال ۱۹۲۹ میلادی را به ذهن متبادر می‌کند که به دلیل ناهماهنگی سرمایه‌گذاری و پس‌انداز اقتصاد جهان در مجموع در شرایطی قرار گرفت که به تله نقدینگی مشهور شد. زمانی که اقتصاد به تله نقدینگی بیفتد دیگر با افزایش حجم نقدینگی نمی‌توان نرخ بهره را کاهش داد تا افزایش تقاضای سرمایه‌گذاری اقتصاد را تحریک و از بحران بیرون بکشد.

اصولاً تله نقدینگی به دلیل ضعف در ارتباط نرخ بازدهی در بخش حقیقی اقتصاد و نرخ بهره در بخش پول رخ می‌دهد. یعنی نرخ بهره فارغ از نرخ بازدهی سرمایه‌گذاری به رقم‌های نازلی کاهش می‌یابد. یکی از دلایل وقوع این حالت افزایش ریسک سرمایه‌گذاری است که خالص بازدهی سرمایه را تنزل می‌دهد. یک راه حل مهم برای رفع این نقیصه را شارع مقدس اسلام در حذف ربا دانسته است. شرع انور عملاً با منع ربا بازار پولی واسطه بین سپرده‌گذار و سرمایه‌گذار را حذف کرده است و دریافتی سپرده‌گذار را متناسب با سود یا زیان سرمایه‌گذار قرار داده است. لذا گزاره نیست اگر بگوییم راه حل جلوگیری از وقوع بحران‌های جهانی مشابه بحران بزرگ قرن گذشته حذف ربا و مشارکت سپرده‌گذار و سرمایه‌گذار (یا کارآفرین) در سود و زیان سرمایه‌گذاری است. زیرا با تحقق این مشارکت نرخ بهره به دلیل وابستگی به نرخ بازدهی بخش حقیقی و ثبات نرخ بازدهی تولید با ثبات می‌شود و دچار تنزل شدید نمی‌گردد. در نتیجه شرایطی همانند ناهماهنگی سرمایه‌گذاری و پس‌انداز و همچنین تله نقدینگی در اقتصاد به وجود نخواهد آمد تا اقتصاد را به بحران بکشاند، هرچند سیکل‌های تجاری وجود خواهد داشت لیکن به شداد دچار نخواهد شد.

۱- سابقه طرح

کشورهای جهان اقدامات زیادی را برای تحقق بانکداری مشارکت در سود و زیان انجام داده‌اند و ویژگی ریسک پایین این بانکداری سبب شده تا علاوه بر کشورهای مسلمان حتی

بسیاری از کشورهای غربی نیز به منظور گریز از ریسک، علاقه‌مند به آزمایش بانکداری غیرربوبی شوند. براساس گزارش‌های صندوق بین‌المللی پول در دهه گذشته، بانکداری اسلامی به‌طور متوسط سالانه حدود ۱۰ تا ۱۵ درصد رشد داشته است و همین رشد را نیز برای سال‌های آتی پیش‌بینی کرده است. به‌رغم این گسترش و تلاش‌ها بانکداری مشارکت در سود و زیان هرچند توسعه فراوانی یافت لیکن به دلیل نوین بودن سازوکار اجرایی و عملیاتی آن اغلب دچار خلط مبحث با بانکداری ربوبی شده است و حتی ابزارهای مالی آن مانند "گواهی مشارکت در سود و زیان"^۱ و یا "گواهی سپرده سرمایه‌گذاری"^۲ که در اواخر دهه ۱۹۹۰ میلادی مورد توجه قرار گرفت، به‌بوته فراموشی سپرده شد. این اختلاط به چند دلیل اتفاق افتاد. مهم‌ترین آن در ارتباط با مسائل اجرایی و نظارتی بر نحوه عملیات متقاضی منابع مالی برای مشارکت از جمیع وجوه حسن عملیات مالی، اقتصادی، فنی و اجرایی بود. زیرا بانک‌ها به‌عنوان تشکیلات نظارتی بر ریزعملیات سرمایه‌گذاری‌ها تأسیس و سازماندهی نشده بودند و اصولاً از عهده این کار بر نمی‌آمدند. از این‌رو با واردکردن نرخ بهره با هر تعریف و تشبیهی عملاً نرخ بهره را به‌گونه‌ای وارد محاسبات می‌کردند که هرچند ماهیت ربا در آن ظاهر نبود، لیکن با کندوکاو در آن میزان بهره قابل محاسبه می‌شد. از سوی دیگر برداشت فقهای مذاهب مختلف اسلامی از ربا یکسان نبود و این موضوع بعضاً باعث شد که در سطح بین‌المللی مستمسک بانک‌ها در تعریف ربا و خلق محصولات بانکی غیرربوبی شود که بسیاری از آن‌ها در هماهنگی با محصولات دیگر بانک‌ها نیز نبود. حتی در ایران نیز که توافق و اجماع بیشتر از دیگر کشورها به چشم می‌خورد حاصل کار مشابه بود و اجماعی که در زمان تصویب "قانون عملیات بانکی بدون ربا" در اوایل دهه ۱۳۶۰ شمسی به چشم می‌خورد به تشتت گرایید. از این‌رو راه حل کلی در تحقق بانکداری اصیل اسلامی مستلزم آن بود که موضوع از ابتدا مورد تحلیل و تحقیق قرار گیرد. بر این اساس ملاک‌هایی برای تمییز ربا از غیر ربا تصریح شد که شاهد بر مشارکت وام‌دهنده در سود و زیان وام‌گیرنده و عدم پیش‌شرط بهره (مازاد) و حلیت تبدیل اسعار خارجی و حرمت اخذ مازاد در قرض مصرفی بود. با این تعریف به‌عنوان محک تمییز عملیات بانکی در مرحله بعد عملیات بانکی متداول در ایران نظیر عملیات سپرده‌گذاری، تسهیلات دهی، خرید و فروش اسعار خارجی و اوراق و اسناد بهادار و فلزات گرانبها، دریافت و پرداخت حواله‌ها و عملیات اعتباری بررسی شدند. بررسی منابع و مواخذ فقهی حاکی از آن است که مشخصاً اعطای تسهیلات از طریق عقود وام نیک

^۱ Profit and loss sharing certificates.

^۲ Investments deposit certificates.

(وام بدون بهره)، مشارکت مدنی، مشارکت حقوقی، سرمایه‌گذاری مستقیم، مضاربه، معاملات سلف، جعاله، مزارعه، مساقات و اجاره با رعایت شرایط خاص از حریم ربا خارج می‌گردند. در همه این عقود به استثنای وام نیک که بهره ندارد و اجاره که نرخ مال الاجاره از قبل تعیین می‌شود نباید نرخ بهره از پیش تعیین و شرط شود در غیر این صورت ربوی می‌گردند. از سوی دیگر رشد فناوری اطلاعات و ارتباطات، زمینه‌های خوبی را برای توسعه و بهبود این شیوه بانکداری به‌وجود آورده بود. تلاش بر این بود تا با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌گونه‌ای خودکار حساب‌های مالی وام‌گیرندگان را در اختیار بانک قرار دهد تا محاسبات سود و زیان و همچنین نظارت بانک بر عملیات اجرایی مجری (سرمایه‌گذار) که در طراحی شیوه بانکداری بر مبنای مشارکت در سود و زیان همواره یک نقیصه بود را مرتفع سازد. در این مرحله هدف این بود تا با سیستم‌های یکپارچه در جامعه الکترونیک تمامی عوامل تأثیرگذار در بانکداری را به مثابه حلقه‌های یک زنجیر به‌هم پیوند داد و بازدهی واقعی حاصل از سرمایه‌گذاری منابع پولی سپرده‌گذاران در بخش حقیقی اقتصاد را از طریق کانال‌های امن دیجیتال توزیع کرد. کلیه این یافته‌ها در این زمینه‌ها طی مقالات متعددی در همایش‌های داخلی و خارجی ارائه تا به نقد و تحلیل درآیند و در این ارتباط نتایج خوبی از این فرآیند به‌دست آمد^۱. وجود زیرساخت‌های

^۱ برای مثال به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

- بیژن بیدآباد و محمود الهیاری فرد: مدیریت دارائی و بدهی (ALM) در بانکداری اسلامی. <http://www.bidabad.com/doc/alm-farsi.pdf>
- بیژن بیدآباد و محمود الهیاری فرد: سازوکار عملیاتی بانکداری مشارکت در سود و زیان، معرفی ابزارهای مالی گواهی مشارکت و گواهی پذیره با کارایی بین‌المللی.
- بیژن بیدآباد و عبدالرضا هرسینی: تحلیل فقهی-اقتصادی ربا در وام‌های مصرفی و سرمایه‌گذاری و کاستی‌های فقه متداول در کشف احکام شارع. همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی، پژوهشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۲. <http://www.bidabad.com/doc/reba9.html>
- بیژن بیدآباد و عبدالرضا هرسینی: شرکت سهامی بانک غیرربوی و بازبینی ماهیت ربوی و غیرربوی عملیات بانکی متداول. مجموعه مقالات سومین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی «نظریه اقتصاد اسلامی و عملکرد اقتصاد ایران»، ۳-۴ دی ۱۳۸۲، پژوهشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، صفحات ۲۲۴-۱۹۳، تهران. <http://www.bidabad.com/doc/sherkat6.htm>
- Bidabad, Bijan and Mahmoud Allahyarifard, "Implementing IT to fulfill the profit and loss sharing mechanism", Islamic Finance News (IFN) Journals, Vol. 3, Issue 3, 6th February 2006. <http://www.bidabad.com/doc/summary-pls-it-1.html>
- Bidabad, Bijan and Mahmoud Allahyarifard, "IT role in fulfillment of profit and loss sharing", Proceeding of The 3rd International Islamic Banking and Finance Conference, Monash University, Kuala Lumpur, Malaysia, 16th and 17th November 2005. <http://www.bidabad.com/doc/english-pls-5.pdf>

لازم و زیرسیستم‌های مربوطه در جهت ایجاد سیستم‌های یکپارچه موجب اجرای دقیق فرآیندهای مشارکت در سود و زیان می‌شد، لیکن نبود این زیرساخت، نحوه اجرایی شدن این الگو را با چالش روبه‌رو می‌ساخت.

۲- ساختار بانکداری PLS

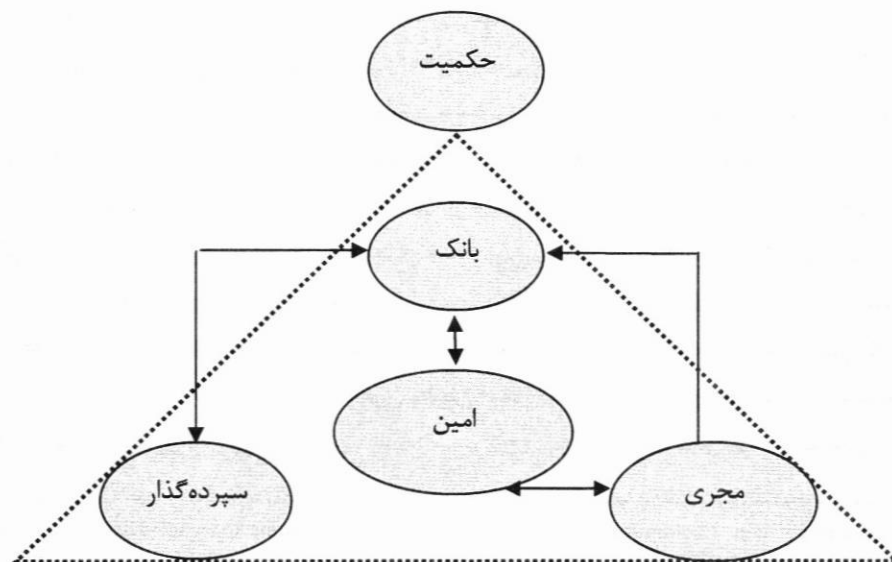
در طرح حاضر صرف‌نظر از اینکه بانک دولتی و یا خصوصی باشد، اساس تعیین نرخ تسهیلات بانکی بر مبنای نرخ بازدهی بخش حقیقی اقتصاد است و بانک به‌عنوان واسطه وجوه با دریافت حق‌العمر کاری و در مقام وکیل و یا عامل، کارمزد مربوطه را دریافت می‌کند و تمامی بازدهی ناشی از امور سرمایه‌گذاری چه به‌صورت سود و یا زیان به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذار منتقل می‌شود. از این‌رو بانک‌های عامل بر اساس عقود مشارکتی می‌توانند سپرده‌های سرمایه‌گذاری را بر اساس وکالت عام و یا خاص به‌صورت مشاع و بر اساس تشخیص سپرده‌گذار (در محصولات خاص اول یا دوم) و یا تشخیص خود (در محصول نوع سوم) در طرح و یا طرح‌های مورد نظر سرمایه‌گذاری کنند و بازدهی حاصل از سرمایه‌گذاری را بین سپرده‌گذاری تقسیم نمایند. به‌بیان دیگر سود و زیان واقعی بر اساس ضوابط مربوطه و توافق طرفین معامله بین آنان و در چارچوب دستورالعمل‌های مرتبط تقسیم خواهد شد. در این رابطه بانک ملی در اجرای وظیفه واسطه‌گری مالی خود منافع حاصل از سرمایه‌گذاری را پس از کسر حق‌العمر کاری در قالب وکالت و یا عاملیت به صاحبان منابع پولی، یعنی سپرده‌گذاران انتقال می‌دهد. روابط حاکم بر موجودیت‌های اصلی بانکداری PLS در نمودار ۱ نشان داده شده است. موجودیت‌های اصلی بانکداری PLS مطابق نمودار (که در داخل مثلث نقطه‌چین نشان داده شده است) شامل بانک، سپرده‌گذار، مجری و امین است. تعامل با سایر موجودیت‌ها از جمله حکمیت، مشاوران، بازار بورس اوراق بهادار، بانک مرکزی، شرکت‌های بیمه‌ای بر حسب نیاز در

- Bidabad, Bijan, Economic-juristic analysis of usury in consumption and investment loans and contemporary jurisprudence shortages in exploring legislator commandments. Proceeding of the 2nd International Islamic Banking Conference. Monash University of Malaysia. 9-10 September 2004. Reprinted in: National Interest, Journal of the Center for Strategic Research, Vol. 2, No. 1, winter 2006, pp. 72-90. Tehran, Iran.
<http://www.bidabad.com/doc/reba-english-4.html>

- Bidabad, Bijan, Non-Usury Bank Corporation (NUBankCo), The Solution to Islamic banking, Proceeding of the 3rd International Islamic Banking and Finance Conference, Monash University, KL, Malaysia, 16-17 November, 2005.
<http://www.bidabad.com/doc/nubankco.html>

بانکداری PLS صورت خواهد گرفت. ارتباط بین موجودیت‌ها، اینکه اصلی باشد یا فرعی براساس نمودار زیر به ترتیب با خطوط ارتباطی ممتد و یا نقطه چین نشان داده شده است. در طرح حاضر گذشته از اینکه بانک دولتی و یا خصوصی باشد، اساس تعیین نرخ تسهیلات بانکی بر مبنای نرخ بازدهی بخش حقیقی اقتصاد است و بانک به عنوان واسطه وجوه با دریافت حق العمل کاری و در مقام وکیل و یا عامل کارمزد مربوطه را دریافت می‌کند و تمامی بازدهی ناشی از امور سرمایه‌گذاری چه به صورت سود و یا زیان به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذار منتقل می‌شود. بر این اساس بانک‌های عامل براساس عقود مشارکتی می‌توانند سپرده‌های سرمایه‌گذاری را براساس وکالت عام و یا خاص به صورت مشاع و براساس تشخیص سپرده‌گذار و یا تشخیص خود در طرح و یا طرح‌های موردنظر سرمایه‌گذاری کرده و بازدهی حاصل از سرمایه‌گذاری را بین سپرده‌گذاری تقسیم کنند.

نمودار ۱: موجودیت‌ها در بانکداری مشارکت در سود و زیان و روابط حاکم بر آن

ارائه طرح‌نامه و مستندات لازم از سوی مجریان به منظور بررسی و امکان‌سنجی طرح^۱ در ابعاد اقتصادی، مالی و فنی توسط واحدهای ارزیابی مجریان و طرح بانک PLS و براساس

^۱ Feasibility study

دستورالعمل‌های مربوطه، نخستین گام اجرایی در بانکداری PLS محسوب می‌شود. پس از حصول شرایط مجریان و طرح‌های سرمایه‌گذاری در قالب محصولات مختلف بانکداری PLS به‌منظور تأمین منابع مالی به سپرده‌گذاران علاقه‌مند مشارکت معرفی خواهند شد. پس از انعقاد قرارداد، منابع درخواستی و مصوب در قالب قرارداد مشارکت در اختیار مجری قرار خواهد گرفت و کلیه مدارک و مستندات طبق دستورالعمل‌های مربوطه شامل بودجه‌بندی، برنامه زمانبندی، منابع موردنیاز و نحوه مصرف منابع، نحوه اجرای طرح، فازبندی، نحوه کنترل کیفیت، نحوه گزارش‌دهی و چگونگی اتمام و تحویل طرح می‌بایست توسط مجری به امین طرح تحویل شود. در تمامی مراحل اجرای طرح تا زمان اتمام عملیات بهره‌برداری واحدها و تسویه حساب، امین نظارت مستقیم بر حسن اجرای عملیات خواهد داشت. بدیهی است گزارش‌های امین طرح ملاک پرداخت‌های بعدی بانک به مجری قرار خواهد گرفت. در پایان طرح و طبق دستورالعمل‌ها و فرمول‌های مربوطه میزان سود یا زیان طرح و کارمزد سهم بانک توسط واحد حسابداری/ممیزی محاسبه و سهم مجری و سپرده‌گذار تعیین و به حساب‌های مربوطه واریز خواهد شد. در صورت وجود گزارش یا صورت مجلس توقف توسط امین، میزان تأخیر و زیان ناشی از تأخیر طبق دستورالعمل مربوطه تعیین و محاسبه می‌شود. محصولات بانکداری PLS که در قالب گواهی مشارکت طراحی شده است با مجوز بانک مرکزی صادر و در اختیار سپرده‌گذاران قرار خواهد گرفت و سپرده‌گذاران می‌توانند پیش از تسویه حساب و در صورت انصراف از ادامه سرمایه‌گذاری به طریقه الکترونیک نسبت به فروش گواهی مشارکت در بازار ثانویه گواهی مشارکت، چه در باجه خرید و فروش گواهی مشارکت بانک و چه در بازار بورس اوراق بهادار اقدام کنند. نقش شرکت‌های بیمه‌ای به‌منظور عملیات هجینگ^۱ گواهی مشارکت در نظر گرفته شده است. مشاوران خارج از بانک به‌منظور ارزیابی و نظارت طرح‌هایی که از فناوری‌های خاص و پیچیده‌ای در آن‌ها استفاده شده و در مواقعی که خارج از محدوده توانایی کارشناسی بانک است از جمله وظایف این نوع از موجودیت‌های در بانکداری PLS محسوب می‌شود.

۳- محصولات و خدمات بانکداری مشارکت در سود و زیان

در بانکداری مشارکت در سود و زیان ابزارها و ابداعات مالی بدیعی مانند گواهی مشارکت استفاده خواهد شد و بانک با صدور و ارائه گواهی مشارکت و ایجاد بازار ثانویه معاملات گواهی

^۱ Hedging

مشارکت و طراحی سبد گواهی مشارکت، در فعال نمودن و افزایش کارایی بازارهای پولی و مالی حرکت و تحولات مهمی ایجاد خواهد کرد. اجرای مراتب فوق مستلزم تدوین آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های خاصی است که در این رابطه نیز اقدامات لازم صورت گرفته و سعی بر این بوده است که تمام مشتریان داخلی و خارجی به‌طور شفاف با فرآیند انجام کار آشنا شده و با آگاهی لازم در این بانکداری مشارکت کنند. در این طرح بانک واحدی است که به‌عنوان وکیل سپرده‌گذار منابع سپرده‌ای سپرده‌گذار را به متقاضیان تسهیلات اعتباری تخصیص می‌دهد و طبق قراردادهای مشخص سود یا زیان حاصله، بین سپرده‌گذار، بانک و سرمایه‌گذار تقسیم می‌شود. قراردادهای تنظیمی بانک با هر کدام از طرفین می‌تواند بر مبنای کارمزد و یا بر مبنای مشارکت در سود یا زیان باشد. مجری شخصیتی است حقوقی که سهم‌الشرکه نقدی و غیرنقدی خود را به نحو مشاع طبق قرارداد مشخص با سهم‌الشرکه سپرده‌گذار به واسطه‌گری بانک درآمیخته تا فعالیت سرمایه‌گذاری مشتری را ترتیب دهد و امین واحدی است که امور نظارتی فرآیند مشارکت در سود و زیان PLS را به نمایندگی از سوی بانک در خصوص حسن اجرای طرح، کنترل عملیات اجرایی در مقایسه با برنامه‌های اعلام شده، نحوه تخصیص منابع و چگونگی مصرف بهینه آن‌ها، ... با استفاده از شاخص‌های کلیدی و رسیدگی به صورت‌های مالی را برعهده دارد.

گواهی مشارکت برگه‌های بی‌نامی است که به قیمت اسمی مشخص و برای مدت معین (مدت زمان اجرای طرح سرمایه‌گذاری) توسط شعبه بانکداری مشارکت در سود و زیان منتشر می‌شود. دارندگان این برگه‌ها به نسبت قیمت اسمی و مدت زمان مشارکت در سود حاصل از اجرای طرح مربوطه شریک می‌شوند و بانک در ازای ارائه خدمات مدیریت سرمایه به سپرده‌گذاران که بنا به درخواست ایشان در یکی از سه نوع محصولات بانک خواهد بود، سرمایه‌گذاری می‌کند. افراد و یا دارندگان گواهی مشارکت می‌توانند از طریق شبکه‌های ارتباطی اینترنت و یا باجه (گیشه) بانک اقدام به خرید و فروش این برگه‌ها کرده و از این‌رو این گواهی به‌صورت یک دارایی قابلیت خرید و فروش بین‌المللی خواهد داشت.

محصولات و خدمات طراحی شده در بانکداری مشارکت در سود و زیان (PLS) برحسب نمودار ۲ به دو نوع پایان‌پذیر و پایان‌ناپذیر قابل تفکیک است.

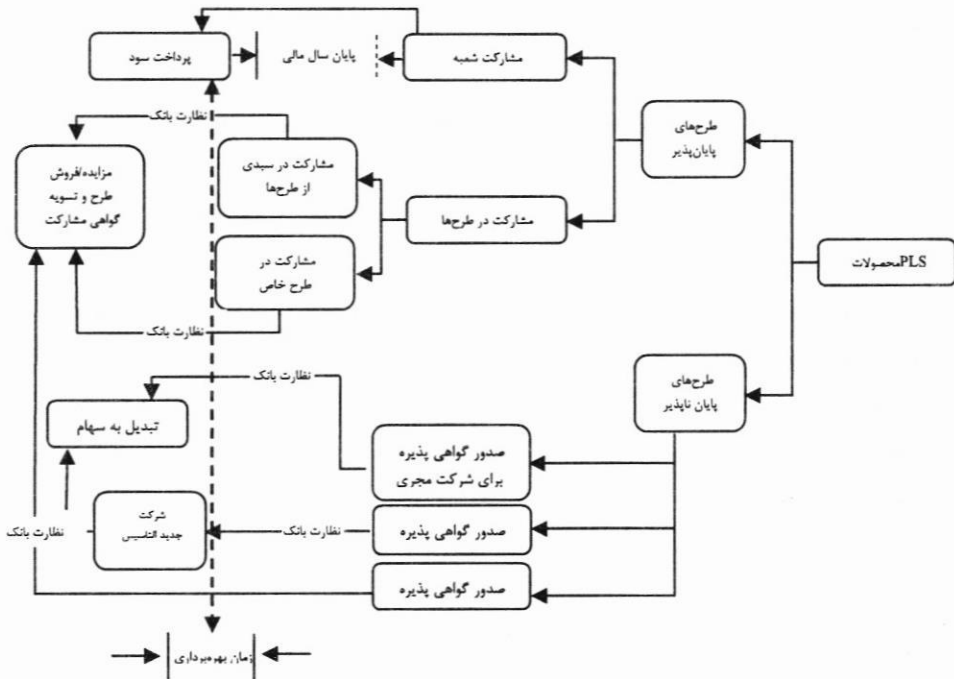
الف - مشارکت در طرح‌های پایان‌پذیر: در این گروه از محصولات مشارکت در سود و زیان، سپرده‌گذار در پایان سال مالی و یا پس از زمان بهره‌برداری و فروش طرح سرمایه‌گذاری بسته به نوع مشارکت اعم از مشارکت در سود و زیان شعبه و یا سرمایه‌گذاری در طرح‌ها و با توجه به

دستورالعمل‌های مربوطه به سود یا زیان واقعی حاصل از مشارکت دسترسی خواهد داشت. محصولات مربوط به مشارکت در طرح‌ها نیز می‌تواند شامل مشارکت در یک طرح خاص و یا بسته‌ای از طرح‌ها باشد. ابزار مالی مورد استفاده در این گروه از محصولات گواهی مشارکت است، به نحوی که به محض سپرده‌گذاری در یکی از محصولات طرح‌های پایان‌پذیر به سپرده‌گذار گواهی مشارکت ارائه خواهد شد.

بانک براساس عقد جعاله، با سپرده‌گذار قراردادی تنظیم تا براساس نظر سپرده‌گذاران در یکی از سه محصول اشاره شده در سود و زیان مشارکت آن‌ها را با مجری فراهم آورد و در طرف دیگر براساس عقد مشارکت مدنی با مجری یا مجریان وارد معامله خواهد شد و از این طریق به‌عنوان نهادی که با اخذ حق الجعاله یا حق‌العمل شرایط تجهیز منابع سپرده‌ای و تخصیص آن‌ها به سرمایه‌گذاری را بین سپرده‌گذار (که در این حالت تأمین‌کننده منابع مالی سرمایه‌گذاری است) و مجری (که عملیات اجرایی سرمایه‌گذاری را برعهده دارد) فراهم آورده و سود و زیان حاصل از سرمایه‌گذاری را در چارچوب توافقات حین قرارداد به تأمین‌کننده منابع، یعنی سپرده‌گذار منتقل می‌کند. بانک از محل ارائه این خدمات اقدام به کسب درآمد به-عنوان سهمی از سود (یا زیان) طرح سرمایه‌گذاری می‌کند.

ب- مشارکت در طرح‌های پایان‌ناپذیر: در این گروه از محصولات مشارکت در سود و زیان می‌توان مطابق نمودار به یکی از سه روش زیر عمل کرد.

نمودار ۲: محصولات و خدمات بانکداری مشارکت و فرآیندها

روش اول: شرکت مجری به‌عنوان شرکت پروژه معرفی می‌شود و به اندازه سرمایه مورد نیاز طرح نسبت به پذیره‌نویسی سهام در قالب انتشار گواهی پذیره اقدام می‌کند. این گواهی پذیره دارای همان خصوصیات گواهی مشارکت است و می‌تواند در بازار ثانویه خرید و فروش شود. در زمان بهره‌برداری از طرح، گواهی پذیره تبدیل به سهام خواهد شد. تمامی مراحل پذیره‌نویسی، تبدیل گواهی پذیره نویسی به برگه‌های سهام با نظارت بانک انجام خواهد شد.

روش دوم: فرآیندهای این روش شبیه به محصول طرح‌های پایان‌پذیر است با این تفاوت که در زمان بهره‌برداری، شرکت جدیدالتاسیس ایجاد خواهد شد تا گواهی مشارکت را تبدیل به سهام کند.

روش سوم: فرآیندهای این روش نیز مانند طرح‌های پایان‌پذیر است. با این تفاوت که در زمان بهره‌برداری از طریق مزایده طرح به فروش رفته و به نسبت حق‌السهم دارندگان گواهی مشارکت منابع پولی حاصل از فروش توزیع خواهد شد.

۴- نحوه تعاملات ذی‌نفعان و بانک

سپرده‌گذار از طریق مراجعه به پورتال اطلاع‌رسانی سامانه اینترنتی بازار ثانویه گواهی‌های مشارکت یا پس از مراجعه به یکی از شعب مجری طرح مشارکت در سود و زیان و مشاوره با کارشناس مربوطه در باجه اطلاع‌رسانی با انواع محصولات مشارکت، شرایط و مقررات سپرده‌گذاری و انصراف آشنایی کامل پیدا کرده و یکی از محصولات سه‌گانه مشارکت را انتخاب می‌کند. پس از انعقاد قرارداد و ثبت آن، سیستم به‌صورت خودکار اقدام به صدور گواهی مشارکت با مشخصات سپرده‌گذار و براساس نوع محصول انتخابی مشتری می‌نماید و گواهی مشارکت صادر می‌شود. در پایان دوره مشارکت (در رابطه با دو محصول مشارکت در طرح‌های منفرد یا مجموعه‌ای از طرح‌ها) یا انتهای سال (در رابطه با محصول مشارکت در سود و زیان شعبه) باجه حسابداری/میزی پس از دریافت اطلاعات مربوط به نحوه محاسبه سود و زیان طرح یا شعبه اقدام به محاسبه و پرداخت سود با توجه به مدت مشارکت و نوع محصول انتخابی مشتری می‌کند.

مجری نیز با مراجعه به شعب طرح مشارکت در سود و زیان، مشارکت در اجرای طرح را به بانک پیشنهاد می‌کند. سپس ضمن اطلاع‌رسانی به مشتری درباره شرایط و مقررات مشارکت از طریق پورتال اطلاع‌رسانی بازار ثانویه گواهی مشارکت یا باجه اطلاع‌رسانی در شعب مجری طرح مشارکت در سود و زیان، وجه مربوطه به ارائه پیشنهاد (مطابق دستورالعمل مربوطه) از مشتری اخذ و اطلاعات مربوط به طرح پیشنهادی شامل طرح نامه، توجیه اقتصادی، فنی و مالی طرح و ... و سایر اطلاعات مربوطه از مجری اخذ می‌شود.

واحد ارزیابی مجریان براساس سوابق مجری (در صورت وجود) و نیز براساس دستورالعمل‌های مربوطه اقدام به ارزیابی مجری کرده و در صورت احراز توانایی فنی و اهلیت مجری گزارش مربوطه را به واحد ارزیابی طرح ارسال می‌کند. در صورت مثبت بودن ارزیابی طرح، واحد ارزیابی طرح براساس دستورالعمل‌های مربوطه اقدام به تعیین نوع و میزان وثائق، تضمینات و سهم‌الشرکه مربوطه نموده و مراتب به اطلاع مجری رسانده می‌شود. پس از انعقاد قرارداد منابع درخواستی و مصوب در قالب قرارداد مشارکت در اختیار مجری قرار خواهد گرفت و کلیه مدارک و مستندات طبق دستورالعمل مربوطه شامل بودجه بندی، برنامه زمانبندی، منابع مورد نیاز و نحوه مصرف منابع، نحوه اجرای طرح، فازبندی، نحوه کنترل کیفیت، نحوه گزارش‌دهی و چگونگی اتمام و تحویل طرح می‌بایست توسط مجری به امین طرح تحویل شود. گزارش‌های

نظارت بر اجرای طرح و کیفیت کار مجری می‌بایست در مقاطع زمانی از پیش تعیین شده در اختیار واحد حسابداری/ ممیزی بانک قرار گیرد. بدیهی است گزارش‌های امین طرح، ملاک پرداخت‌های بعدی بانک به مجری قرار خواهد گرفت. در پایان طرح و طبق دستورالعمل‌ها و فرمول‌های مربوطه میزان سود و زیان طرح و کارمزد سهم بانک توسط نرم‌افزار واحد حسابداری/ ممیزی محاسبه خواهد شد. سهم مجری و سپرده‌گذار تعیین و به حساب‌های مربوطه واریز خواهد گردید. در صورت وجود گزارش یا صورت‌جلسه توقف توسط امین، میزان تأخیر و زیان ناشی از تأخیر طبق دستورالعمل مربوطه تعیین و محاسبه می‌شود.

کلیه عملیات براساس دستورالعمل‌های تدوین شده تحت عنوان‌های "دستورالعمل احراز توانایی مجری" شامل نکاتی مبنی بر اهلیت فنی و اهلیت مالی و گروه‌بندی مجریان براساس طرح و نوع وثائق و تضمینات حسن انجام کار و ایفای تعهدات و سهم آورده مجری در سه گروه سبز و زرد و قرمز؛ "دستورالعمل تضمینات، وثائق و آورده‌ها"؛ "دستورالعمل مدارک و مستندات لازم جهت ارزیابی طرح"؛ "دستورالعمل دریافتی‌های بانک"؛ "دستورالعمل استانداردها و الزامات نظارت"؛ "دستورالعمل گزارش‌دهی مجری"؛ "دستورالعمل حسابداری و حسابرسی"؛ "دستورالعمل تغییر در زمانبندی و هزینه" شامل آثار تورم بر درآمد و هزینه و خالص بازدهی طرح و همچنین قصور ناشی از تأخیر در انجام تعهدات مجری و تغییر در زمانبندی؛ "دستورالعمل مشارکت جدید (افزایش سرمایه در حین انجام طرح)"؛ "دستورالعمل تسویه حساب با مجری"؛ "دستورالعمل داوری (حکمیت)"؛ "دستورالعمل فورس مازور"؛ "دستورالعمل تنظیم قراردادهای بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS" شامل گواهی مشارکت و قراردادهای بانک با سپرده‌گذار، قرارداد مشارکت بانک با مجری، قرارداد بانک با امین؛ "دستورالعمل صلاحیت امین"؛ "دستورالعمل انصراف سپرده‌گذار و تسویه پیش از موعد"؛ "نحوه تبدیل گواهی مشارکت به سهام در طرح‌های تولیدی"؛ "دستورالعمل معاملات گواهی مشارکت"؛ "سامانه اینترنتی (بازار ثانویه گواهی مشارکت)" شامل پورتال اطلاع رسانی، ثبت نام و عضویت، پیشنهاد خرید/فروش، ارتباط فروشنده و خریدار گواهی مشارکت، ثبت و استعلام می‌باشد.

ساختار و تشکیلات بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS نیز با توجه به تعاریف فوق در قالب "کمیته راهبردی بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS"، "گروه کارشناسی تفسیر و بازنگری مقررات و فرآیندهای بانکداری مشارکت در سود و زیان" و "اداره PLS" با "واحد حقوقی" و "واحد ارزیابی طرح‌ها" و "واحد ممیزی (محاسبات)" و "واحد مدیریت مهندسی

مالی" و "واحد امین" و "شعبه مشارکت در سود و زیان PLS" با "دایره اطلاع‌رسانی و ارائه خدمات مشاوره" و "دایره صندوق" تعریف شده است.

برای تسهیل عملیات مربوط به گواهی مشارکت، لایحهٔ مقررات انتشار گواهی مشارکت (طرح PLS) نیز تدوین و ارائه شده است. ابزارهای مالی کمکی همچون سبد گواهی مشارکت شامل مواردی در ارتباط با تعیین میزان ریسک در فعالیت اقتصادی موردنظر و تعیین سهم هر یک از فعالیت‌های اقتصادی در سبد و طبقه‌بندی سبدهای گواهی مشارکت و بیمه گواهی مشارکت و همچنین قراردادهای تیپ و فرم‌های مورد استفاده در طرح بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS می‌باشد.

نتیجه‌گیری

طرح مشارکت در سود و زیان (PLS) صرفنظر از اینکه بانک دولتی و یا خصوصی باشد اساس تعیین نرخ بهره تسهیلات بانکی بر مبنای نرخ بازدهی بخش حقیقی اقتصاد است و بانک به‌عنوان واسطه و جوه با دریافت حق‌العمل و در مقام وکیل و یا عامل سپرده‌گذار کارمزد متعلقه را دریافت و تمامی بازدهی ناشی از امور سرمایه‌گذاری چه به‌صورت سود و یا زیان به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذار و مجری منتقل می‌شود. همچنین بر این اساس بانک‌های عامل بر اساس عقود مشارکتی می‌توانند سپرده‌های سرمایه‌گذاری را بر اساس وکالت عام و یا خاص به‌صورت مشاع و بر اساس تشخیص سپرده‌گذار (در محصولات اول یا دوم) و یا تشخیص خود (در محصول نوع سوم) در طرح و یا طرح‌های پایان‌پذیر و یا پایان‌ناپذیر موردنظر سرمایه‌گذاری کرده و بازدهی حاصل از سرمایه‌گذاری را بین سپرده‌گذاران تقسیم کنند. در این رابطه بانک در اجرای وظیفه واسطه‌گری مالی خود منافع حاصل از سرمایه‌گذاری را پس از کسر حق‌العمل در قالب وکالت و یا عاملیت به صاحبان منابع پولی یعنی سپرده‌گذاران انتقال می‌دهد.

مجری نیز با مراجعه به شعب طرح مشارکت در سود و زیان پیشنهاد مشارکت در اجرای طرح را به بانک ارائه می‌دهد. سپس ضمن اطلاع‌رسانی به مشتری درباره شرایط و مقررات مشارکت از طریق پورتال اطلاع‌رسانی بازار ثانویه گواهی‌های مشارکت و گواهی‌های پذیره یا باجه اطلاع‌رسانی در شعب مجری طرح مشارکت در سود و زیان، وجه مربوطه به ارائه پیشنهاد (مطابق دستورالعمل مربوطه) از مشتری اخذ و اطلاعات مربوط به طرح پیشنهادی شامل طرح نامه، توجیه اقتصادی، فنی و مالی طرح و ... و سایر اطلاعات مربوطه از مجری اخذ می‌گردد.

در این طرح امین واحدی است که امور نظارتی فرآیند مشارکت در سود و زیان PLS را به نمایندگی از سوی بانک در خصوص حسن اجرای طرح، کنترل عملیات اجرایی در مقایسه با برنامه‌های اعلام شده، نحوه تخصیص منابع و چگونگی مصرف بهینه آن‌ها... با استفاده از شاخص‌های کلیدی و رسیدگی به صورت‌های مالی را برعهده دارد.

در بانکداری مشارکت در سود و زیان از ابزارها و ابداعات مالی بدیعی همچون گواهی مشارکت برای طرح‌های پایان‌پذیر و گواهی‌پذیره برای طرح‌های پایان‌ناپذیر استفاده خواهد شد و بازار ثانویه معاملات گواهی‌ها و طراحی سبد گواهی مشارکت، در فعال نمودن و افزایش کارایی بازارهای پولی و مالی حرکت و تحولات مهمی ایجاد خواهد کرد. کلیه عملیات براساس دستورالعمل‌های تدوین شده صورت خواهد گرفت. ساختار و تشکیلات بانکداری مشارکت در سود و زیان PLS نیز با توجه به تعاریف فوق در قالب کمیته‌ها و واحدها و ادارات لازم تحلیل و سازماندهی شده‌اند.

در ابتدا می‌توان برای آزمایش این شیوه بانکداری با تأسیس یک شرکت درون بانک ملی به تشکیل نهادی برای این نوع بانکداری اقدام کرد و یا می‌توان با تعریف و تأسیس یک شعبه جدید بانکداری مشارکت در سود و زیان را آغاز نمود. در حالت اول فعالیت‌های بانکداری مشارکت در سود و زیان موازی با سایر فعالیت‌های شعبه متعارف صورت خواهد گرفت، لیکن کلیه عملیات مالی و حسابداری و سازمانی و تشکیلات از نظر حقوقی مجزا و تابع نهاد مالی جدید تأسیس شده خواهد بود.

کتابنامه

الف - فارسی:

اداره تحقیقات و برنامه‌ریزی بانک ملی ایران: *طرح مطالعاتی و کاربردی بانکداری مشارکت در سود و زیان*. ۱۳۸۷-۱۳۸۶.

الهیاری فرد، محمود. *خدمات بانکداری الکترونیک و نیازهای اجرایی آن در مقایسه تطبیقی هزینه عملیاتی خدمات مختلف بانکی*. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، ۱۳۸۴.

بیدآباد، بیژن و الهیاری فرد، محمود: *ساز و کار عملیاتی بانکداری مشارکت در سود و زیان معرفی ابزارهای مالی گواهی مشارکت و گواهی پذیره با کارایی بین المللی*.

بیدآباد، بیژن و هرسینی، عبدالرضا. *تحلیل فقهی اقتصادی ربا در وام‌های مصرفی و سرمایه‌گذاری و کاستی‌های فقه متداول در کشف احکام شارع*. ارائه شده به همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی، پژوهشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۲.

<http://www.bidabad.com/doc/reba9.html>

بیدآباد، بیژن و هرسینی، عبدالرضا. *شرکت سهامی بانک غیررئوی و بازبینی ماهیت ربوی و غیررئوی عملیات بانکی متداول*. مجموعه مقالات سومین همایش دوسالانه اقتصاد اسلامی «نظریه اقتصاد اسلامی و عملکرد اقتصاد ایران»، پژوهشکده اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، صفحات ۲۲۴-۱۹۳، تهران، ۱۳۸۲.

<http://www.bidabad.com/doc/sherkat6.htm>

بیدآباد، بیژن و هرسینی، عبدالرضا. *تحلیل فقهی - اقتصادی انواع بیمه و ویژگی‌های شیوه حکومت اسلامی*. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، تهران، ۱۳۸۲.

<http://www.bidabad.com/doc/bimeh6.html>

بیدآباد، بیژن. *نرخ و پایه مالیاتی در مالیه اسلام و بنای حکمت در اصول فقه پویای امامیه*. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی ایران، ۱۳۸۲.
<http://www.bidabad.com/doc/nerkh-va-payeh-malyat1.html>

بیدآباد، بیژن و الهیاری فرد، محمود. *بسترهای نرم‌افزاری تجارت و بانکداری الکترونیک در ایران*.

<http://www.bidabad.com/doc/narm-ebank.html>
<http://www.bidabad.com/doc/narm-ebank-revised.html>

بیدآباد، بیژن و الهیاری فرد، محمود. *بهای تمام شده خدمات بانکی در بانکداری مدرن و سنتی (بانک ملی ایران)*. مجموعه مقالات سومین همایش تجارت الکترونیکی، پیشرفت‌ها، تنگناها، راهبردها، ۱۱-۱۰ خرداد ۱۳۸۴، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی وزارت بازرگانی، صفحات ۳۵۷-۳۳۱، تهران.

<http://www.bidabad.com/doc/baha-ebank.html> ویرایش اول
<http://www.bidabad.com/doc/baha-ebank-update.html> ویرایش ۳۸۳
<http://www.bidabad.com/doc/baha-ebank-update-1385.pdf> ویرایش ۱۳۸۵

بیدآباد، بیژن و هرسینی، عبدالرضا. *مبانی عرفانی اقتصاد اسلامی، پول، بانک، بیمه و مالیه از دیدگاه حکمت*. پژوهشکده پولی و بانکی، بانک ایران، تهران، ۱۳۸۳.
<http://www.bidabad.com/doc/eghtesadislami4.pdf>

بیدآباد، بیژن و الهیاری فرد، محمود. *مدیریت ریسک عملیاتی دستگاه‌های خودپرداز*. مجموعه مقالات اولین کنفرانس جهانی بانکداری الکترونیک، ۲۵-۲۴ تهران، ۱۳۸۶.
<http://www.bidabad.com/doc/risk management in e banking.pdf>

بیدآباد، بیژن و الهیاری فرد، محمود. *مدیریت دارائی و بدهی (ALM) در بانکداری اسلامی*.
<http://www.bidabad.com/doc/alm-farsi.pdf>

ب- انگلیسی:

Bahrain Monetary Agency Issues New Islamic Banking Regulations, Vol. XLV No 5, 4 February 2002.

Bidabad, Bijan and Mahmoud Allahyarifard.2006. "**Implementing IT to fulfill the profit and loss sharing mechanism**", Islamic Finance News (IFN) Journals, Vol. 3, Issue 3, 6th .

<http://www.bidabad.com/doc/summary-pls-it-1.html>

Bidabad, Bijan and Mahmoud Allahyarifard.2005. "**IT role in fulfillment of profit and loss sharing**", Proceeding of The 3rd International Islamic Banking and Finance Conference, Monash University, Kuala Lumpur, Malaysia, 16th and 17th .

<http://www.bidabad.com/doc/english-pls-5.pdf>

Bidabad, Bijan: **Economic-juristic analysis of usury in consumption and investment loans and contemporary jurisprudence shortages in exploring legislator commandments**. Proceeding of the 2nd International Islamic Banking Conference. Monash University of Malaysia. 9-10 September 2004. Reprinted in: National Interest, Journal of the Center for Strategic Research, Vol. 2, No. 1, winter 2006, pp. 72-90. Tehran, Iran. <http://www.bidabad.com/doc/reba-english-4.html>

Bidabad, Bijan: **Non-Usury Bank Corporation (NUBankCo), The Solution to Islamic banking**, Proceeding of the 3rd International Islamic Banking and Finance Conference, Monash University, KL, Malaysia, 16-17 November, 2005.

<http://www.bidabad.com/doc/nubankco.html>

Bidabad, Bijan & Mahmoud Allahyarifard: **Assets and Liabilities Management in Islamic Banking**. Paper prepared to be presented at the 3rd International Conference on Islamic banking and Finance, Karachi, Pakistan, 24 -25 March, 2008.

<http://www.bidabad.com/doc/alm-english.pdf>

Chong, B.S., Liu, M.H: *Islamic Banking: Interest-Free or Interest – Based*, 2007.

<http://www.efmaefm.org/0EFMAMEETINGS/EFMA%20ANNUAL%20MEETINGS/2007-Vienna/Papers/0019.pdf>

Hussain Gulzar Rammal and Ralf Zurbruegg.2007. *Awareness of Islamic banking products among Muslims: The case of Australia.* *Journal of Financial Services Marketing* 12, 65–74, doi:10.1057/palgrave.fsm.4760060,

<http://www.palgrave-journals.com/fsm/journal/v12/n1/full/4760060a.html#bib24>

Humayon A. Dar and John R. Presley .2000. *Lack of Profit Loss Sharing in Islamic Banking: Management and Control Imbalances.* Loughborough University, Department of Economics, Economic Research Paper No. 00/24,

<http://www.lut.ac.uk/departments/ec/Researchpapers/2000/00-24/erp00-24.pdf>

Juan Solé: *Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems.* Monetary and Capital Markets Department, IMF Working Paper, WP/07/175. IMF, 2007

Khan, M.S: *Islamic interest-free banking.* IMF Staff Papers 33, 1–27, 1986.

Rammal, H. G. 2003. *Mudaraba in Islamic finance: Principles and application*, *Business Journal For Entrepreneurs*, Vol.4, pp.105–112. <http://www.westga.edu/~bquest/2004/musharaka.htm>

World Bank, 2006. Country brief report: Malaysia.
<http://siteresources.worldbank.org/INTEAPHALFYEARLYUPDATE/Resources/550192-1143237132157/malaysia-March06.pdf>